

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԵՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԵՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՍՈՐԻ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԵՍՆԱԿՐԹԻՄ (ԱՆԿՄԻՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ԳԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍՏՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԹՅՈՒՆ»
ԳՆԱԶԱՐՄԱՆ ԲԵՆԵՐԱՅԻՆ
ԿՈՄՔԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 2(3), 2019

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.ysu.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱԿՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(3), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

**Նվիրվում է Երևանի պետական համալսարանի
հիմնադրման 100-ամյակին**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Վահրամ ԲԱՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արման ԵՂԻՎԱԶՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Մարել ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
Վալենտինա ԼԱՊԱՆԿՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
Օտտո ԼՈՒԻՏՏԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
Ռուզաննա ՀԱՎՈՐՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մուշեղ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Յուրի ՍՈՒԿԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(3), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 472 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 2-րդ համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Գերմանիան, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Հարավային Օսեթիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ուկրաինան ներկայացնող մոտ հինգ տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում զետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2019թ. սեպտեմբերի 12-15-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» միջազգային երիտասարդական 4-րդ գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

*Dedicated to the 100th Anniversary
of Yerevan State University*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 2(3), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 472 pages.

The second issue of «Scientific Artsakh» journal 2019 comprises the scientific works of approximately 50 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Germany, Islamic Republic of Iran, Poland, South Ossetia, Russia and Ukraine on the topical issues of social sciences.

The publication also contains the best scientific articles of the 4th international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 12-15, 2019 in Stepanakert

Издаётся решением учёного совета Ереванского государственного университета

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Посвящается 100-летию основания
Ереванского государственного университета*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Ариун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор

Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор

Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент

Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор

Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент

Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор

Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)

Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент

Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)

Джультетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор

Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор

Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент

Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)

Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор

Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор

Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор

Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)

Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)

Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор

Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор

Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент

Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор

Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор

Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(3), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 472 страниц.

В втором номере 2019 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Германии, Исламской Республики Иран, Польши, Южной Осетии, России и Украины, исследующие актуальные вопросы общественных наук.

В издании размещены также лучшие научные статьи 4-ой международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 12-15 сентября 2019 года в Степанакерте.

ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ ՉԱՊԵԼ ԵՍԱՅԱՆԻ «ՅՈՂԻՍ ԱՔՍՈՐՅԱԼ» ՎԻՊԱԿՈՒՄ*

ԱՆՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*Խ.Աբովյանի անվան ՅՊՄՅ բանասիրական ֆակուլտետի
դեկանի օգնական, Խ.Աբովյանի անվան ՅՊՄՅ Վ.Պարտիպոնու անվան հայ նոր
և նորագույն գրականության և նրա դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
anna-sargsyan-1995@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է Չապել Եսայանի «Յողիս աքսորյալ» վիպակում բացահայտել հայ մտավորականության և շրջապատող իրականության բախման արդյունքները սահմանադրական թուրքիայում: Առանձնացվել են հետևյալ խնդիրները՝ ներկայացնել վիպակի գաղափարական հիմնական ուղղվածությունը, համակողմանիորեն անդրադառնալ վեպակի ուրույն կերպարային համակարգին, ի ցույց դնել համամարդկայինն զուգահեռ «միամիտ» բերված պատկերներում թաքնված ազգայինը, բացահայտել վիպակում արծարծված գեղարվեստական իրողությունների պատմական հիմքերը: Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են հետևյալ մեթոդները՝ համեմատություն, վերացարկում, վերլուծություն(անալիզ) և համադրություն(սինթեզ):

Ուսումնասիրության արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգմանը, որ Չապել Եսայանի «Յողիս աքսորյալ» վիպակն ունի ոչ միայն պատմական, այլև համամարդկային ու գեղարվեստական մեծ արժեք: Գրողն իր վիպակում վարպետորեն ներկայացրել է քաղաքական բարդ իրավիճակում իրենց գործունեությունը ծավալող մտավորականների հավաքական կերպարը. այստեղ հստակ պատկերված են մտավորականներ, որոնք լարանին գրավելու և իրենց ստեղծածի ճշմարիտ գնահատականը տեսնելու փոխարեն խճճվել են ընդհանուրի շփոթ առօրյայում: Գրողն այս կերպ ցույց է տվել մտավորականի դժվար ուղին քաղաքականությամբ շնչող մթնոլորտում, բայց և ընդգծել է հոգեկան ապաստության ու կաշկանդող պատյանները կոտրելու ուղին՝ որպես արվեստի իրական գործ ստեղծելու նախապայման:

Հիմնաբառեր՝ Չապել Եսայան, անցյալ, կարոտ, արմատներ, հոգի, աքսոր, մտավորականություն:

Չապել Եսայանի ստեղծագործությունների նորովի իմաստավորումը կարևոր է հայ մեծերի թողած գրական ժառանգության առավել համակողմանի ընկալման տեսանկյունից. նրա ստեղծագործությունները պատմական որոշ իրադարձությունների ու տրամադրությունների վերաբերյալ տեղեկատվության առումով արժեքավոր են բոլոր ժամանակների համար, դրանցում ամփոփված են դեպքերին ականատես մտավորական կնոջ տեսածի վավերագրական գեղարվեստականացված փաստեր, հաճախ նաև ստույգ ու հավաստի տվյալներ հայ ժողովրդի համար բախտորոշ, վտանգներով, հույսերով ու հուսախաբություններով լի մի շրջանից: Այսպեսով հանդերձ՝ քաղաքական թեժ մթնոլորտում գրված ստեղծագործություններում հեղինակը չի խուսափել անդրադառնալ հոգեբանական ու փիլիսոփայական հարցերի:

* Հոդվածը ներկայացվել է 27.09.2019թ., գրախոսվել՝ 30.10.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 12.12.2019թ.:

Մտավորականի ներաշխարհը սահամանադրական թուրքիայում ներկայացնելու վստահ քայլ է Չապել Եսայանի «Յոգիս աքսորյալ» վիպակը, որում սյուժետային զարգացումներն իրենց տեղն են զիջել մտավորական կնոջ՝ Էմմայի ինքնաբացահայտման ու ինքնաճանաչման ուղուն. հերոսուհին իրեն ճանաչելու շարունակական փնտրտուքների մեջ բռնել է ժամանակի մտավորականության հոգեկան փոթորկումների բացահայտմանը տանող ճանապարհը՝ կրողը դառնալով Չապել Եսայանի՝ կյանքի փորձով ձեռքբերված աշխարհաճանաչմանը:

«Յոգիս աքսորյալ» վիպակն առաջին անգամ տպագրվել է 1922 թվականին «Արեգ» ամսագրի մարտի թիվ 3, ապրիլի թիվ 4 և մայիսի թիվ 5 համարներում, առանձին գրքով՝ 1922 թ.-ին Վիեննայում: Ստեղծագործության արժեքայնությունը անսկատ չի մնացել գրականագիտության մեջ. վիպակին անդրադարձել են մի շարք գրողներ, սակայն գործին համեմատաբար խորքային անդրադարձ է կատարել Սևակ Արզումանյանն իր «Չապել Եսայան (կյանքը և գործը)» գրքում: «Անհատի ներքին խռովքի, հոգեկան բարդ ապրումների յուրովի տարրալուծումով, Եսայանը ցայտուն է դարձնում Էպոխայի որոշ գծերը «Յոգիս աքսորյալ» վիպակում»⁶¹⁶, - գրում է Սևակ Արզումանյանն ու գնում Եսայանական գաղափարները առավել համամարդկայինի, քան ազգայինի դիտակետից քննությանն ընդառաջ: 2012 թվականին «Յոգիս աքսորյալ» վիպակը թարգմանվել է ֆրանսերեն: Գրքում զետեղվել է Գրիգոր Պլտյանի «Mon âme en exil ou l'art empêché» հոդվածը, որում հոդվածագիրն առավել ուշադրություն է դարձել գրողի կողմից կյուբի մատուցման ուրույն եղանակին և հոդվածը սկսել է հետաքրքիր մի դիտարկմամբ. «Une œuvre plutôt étrange»⁶¹⁷:

2014 թվականին տպագրվել է անգլերեն ("My Soul in Exile"): 2016 թվականին Մեհմեդ Ֆարիհ Ուսլուի կողմից վիպակը թարգմանվել է թուրքերեն ("Sürgün Ruhum") և տպագրվել «Արաս» հրատարակչության կողմից: Արդյունքում թուրք լսարանին հասանելի է դարձել հայ մտավորականի կյանքի ուղին, որն անբաժան է պատմական ճշմարտությունից: Հատկանշական է, որ այնտեղ կան տեղեկություններ ինչպես Աղանայի կոտորածների, այնպես էլ 1915 թվականին երիտթուրքերի իրականացրած ցեղասպանության վերաբերյալ⁶¹⁸: Գրքում ներառված է նաև Գևորգ Բերդակյանի «Bir Bakışta Yesayan ve Eserleri» հոդվածը, որտեղ հոդվածագիրը «Վերջին բաժակը» վիպակի կողքին առանձնացրել է «Յոգիս աքսորյալ» վիպակը՝ կարևորելով գրողի կողմից արվեստի, գրականության, հասարակության ու հայրենիքի փոհարաբերությունների քննության բարդ ընթացքը⁶¹⁹: Ինչպես տեսնում ենք, հանրության հետաքրքրությունը Եսայանի թողած ժառանգության նկատմամբ արդիական է. վերժամանակյա է քաղաքական թեժ իրադարձությունների կիզակետում համարձակ մտավորական կնոջ տեսածի քննությունը: Բայց և պետք է հավելենք, որ Չապել Եսայանի ստեղծագործությունները դեռ բավականաչափ ուսումնասիրված չեն. մասնավորապես «Յոգիս աքսորյալ» վիպակում կան կերպարներ, որոնք, դուրս մնալով գրականագետների ուշադրությունից, իրենց մեջ ամփոփ կերպով պահել են ընթերցողին հասցեագրված հեղինակային մի շարք կարևոր գաղափարներ: «Յոգիս աքսորյալ» վիպակի նորովի քննությունը խիստ արդիական է Չապել Եսայանի վիպակի ուղղվածությունը հասկանալու, ստեղծագործության մեջ ժամանակի շունչը բացահայտելու և գեղարվեստական պատկերման մեջ դարասկզբի պոլսահայ մտավորականության հոգեկերտվածքի առանձնահատկությունները ճանաչելու համար:

⁶¹⁶ Արզումանյան Ս., Չապել Եսայան (կյանքը և գործը), ՅՍՍՐ ԳԱ հրատ., Ե., 1965, էջ 201:

⁶¹⁷ **Essayan Zabel** - Mon âme en exil / auteur(s) : Traduit de l'arménien par Anahide Drézian et Alice Der Vartanian, Postface de Krikor Beledian. Editeur : Parenthèses. Année : 2012, 65 p.

⁶¹⁸ **Yesayan Zabel**, Sürgün Ruhum, Çeviri Mehmet Fatih Uslu, "Aras Yayincılık", 2015, s. 7:

⁶¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 12:

Չապել Եսայանը «Հոգիս աքսորյա» վիպակը գրելու ցանկություն ունեցել է դեռևս 1910-ական թվականներից: Վերոնշյալ վիպակն ունի կարևոր մի նախապատմություն. ուշադրության է արժանի այն, թե ինչ է ցանկացել գրել գրողն ի սկզբանե և ինչ է ստացվել արդյունքում: Հարցի պատասխանը գտնելու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել Չապել Եսայանի թողած հարուստ նամակագրությանը: Ուշագրավ է 1917 թվականի սեպտեմբերի 23-ին Բաբվից արձակագիր Կարեն Միքայելյանին հասցեագրած նամակը, որում գրողն ասում է. «...Ես ընկղմած եմ այս միջոցին զանազան կարգի աշխատություններու մեջ. անմիջապես, որ քիչ մը թեթևամտ պտի սկսեմ գրել վեպ մը Պոլստ հայոց կյանքեն «Հոգիս աքսորված...» տիտղոսով...»⁶²⁰: Չապել Եսայանը վերոնշյալ նամակում առավել մասնավորել է այն թեմատիկան, որը պետք է ունենար վերացականից նյութականասալու ճանապարհին կանգնած «Հոգիս աքսորյա» վիպակը. «Այնտեղ չիկա կոտորած, գաղթական, պաշլեիք, կամ ուրիշ բան, այլ միմիայն արև, վարդենիներ ու հավիտենական երգերը սիրո, գեղեցկության ու շնորհի: Եթե մասամբ գոնե կարողանամ արտահայտել այդ թաքուն աշխարհը, զոհ կմնամ, շատ զոհ կմնամ»⁶²¹: Սպասելի է, որ գրվելու էր արևով ու ջերմությամբ, հանգստավետ տրամադրություններով լեցուն մի վիպակ, բայց արդյունքում ստացվել է առավել խորը, հոգեբանական նուրբ և միաժամանակ բարդ լուծումներով, ժամանակի, մտավորականի և շրջապատող իրականության բախման արդյունքները բացահայտող մի գործ: Պատահական չէ, որ տարիներ անց «Հոգիս աքսորյա» վիպակում Չապել Եսայանն իր գաղափարակից հերոսուհու՝ Էմմայի միջոցով անկեղծանալու էր. «Ես ուրիշ բան ընել կուզեի եւ ուրիշ բան կար անշուշտ իմ հոգոյս մեջ: Իմ մեջ կար լոյս, զուարթութիւն ու կեանք, այլ սակայն իմ բոլոր պատկերներս քօղարկուած են մշուշով»⁶²²:

Վիպակը գրված է առաջին դեմքով: «Անակնկալ կացութիւններու» երկրում նկարչուհու խորը հայացքով ներկայացվում են ժամանակի տրամադրությունների արդյունքում ձևավորված մտավորականների կերպարներ, նկարչուհու աչքով տեսածը հեղինակը բառերով է նկարում իր վիպակում: Հավելենք, որ հերոսուհու՝ Էմմայի նկարչուհի լինելու հանգամանքը պատահական ընտրություն չի եղել Չապել Եսայանի համար. ուշադրություն դարձնենք Տիգրան Եսայանին 1907 թվականին հասցեագրած նամակին, որում Չապել Եսայանը խոստովանում է. «Տեսակ մը ներքին տանջանք է ինձ համար նկարչի աչքերով տեսնալ և չկարենալ արտահայտելու...»⁶²³: «Հոգիս աքսորյա» վիպակում արդեն տեսնում ենք փորձառու նկարչուհու կարողություններին վարպետորեն տիրապետող կերպարային կերտվածք: Դիպուկ է Թորոս Ազատյանը Չապել Եսայանի ստեղծագործական առանձնահատկությունները բնորոշելիս. «Մերթ անկկա իր ձեռքին մեջ ունի նկարիչի մը վրձինը և իր մօտ՝ անոր ճոխ երանգապնակը, թուղթէկտաւին վրայսեւեռելու համար աչք առնող գեղեցկութիւններ»⁶²⁴:

Խոստացածի համաձայն՝ «Հոգիս աքսորյա» վիպակը ներծծված է ներկայակալի ակնահաճո գույներով՝ ճերմակ, վարդագույն, մանուշակագույն, «լեղակագոյն», ոսկի ու սև: Ուշագրավ է, որ վիպակում գույների նկատմամբ առավել գերիշխող են փիլիսոփայական ու հոգեբանական խորը ենթատեքստ ունեցող մտքերը. Չապել Եսայանին հասկանալու համար անհրաժեշտ է մանրազնին ուսումնասիրություն:

⁶²⁰ **Եսայան 2.**, Նամակներ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Ե., 1977, էջ 144:

⁶²¹ Նույն տեղում:

⁶²² **Եսայան 2.**, Հոգիս աքսորյա, Միսիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 2:

⁶²³ **Եսայան 2.**, Նամակներ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Ե., 1977, էջ 52:

⁶²⁴ **Ազատյան Թ.**, «Վերջին բաժակը»/Չապել Եսայան, «Ճակատամարտ» օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1924, մայիսի 25:

Պատահական չէ, որ վիպակում Չապել Եսայանը առաջ է բաշում մտավորականի մտավախության պատճառներից մեկը. «Պիտի հասկնա՞ն զիս, գոնե պիտի գտնուի մեկը որ իր ճիշդ արժեքով գնահատե կամ քննադատե գործս: Պիտի հասկնա՞ն գոնե այսքանը որ իմ թերություններս դիպուածի կամ անփութութեան արդիւնք չեն, այլ որոշ անյադրելի տրամադրութեան հետեւանք»⁶²⁵: Չապել Եսայանի «Յոգիս աքսորյալ» վիպակի բուն գաղափարական հենքը գտնելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել վերոնշյալ «անհաղթելի տրամադրությունները»:

«Հիմնովին սխալ է այն կարծիքը, թե Առաջին համաշխարհային պատերազմից և հայկական կոտորածներից հետո Եսայանն ապրում էր հիասթափություն և հուսալքություն, որն արտահայտվել է իբր նրա գեղարվեստական գործերում»⁶²⁶, -ասում է Սևակ Արզումանյանը: Այս միտքը նա պատճառաբանում է Չապել Եսայանի՝ 1915-1920 թթ.-ի հասարակական գործունեություն ծավալելու փաստով. «...Գրիչը դարձրել էր զենք՝ առաջնային համարելով քաղաքացիական պարտքը»⁶²⁷: Ուշադրություն դարձնենք Գ.Ստեփանյանի հետևյալ մտքին. «1922թ.-ին Վիեննայում լույս է տեսնում Եսայանի «Յոգիս աքսորյալ» ստեղծագործությունը: Չերմ շնչով ու բանաստեղծական վառ երևակայությամբ գրված այդ երկում հարազատորեն ներկայացվում է հեղինակի ապրած խոր հիասթափությունն ու հուսալքությունը, այն մեծ փոփոխությունը, որ առաջացել էր նրա մեջ՝ անսխալընթաց դեպքերից հետո»⁶²⁸: Ընդօժենք, որ գրողի վիպակում հուսալքությունն ու հույսը փոխհաջորդում են իրար, բայց և անթաքույց է, որ հերոսուհին շարունակական փնտրտութեան մեջ ինչքան էլ փորձում է անկոտրում կամքով հետ քերել աքսորված հոգին, միևնույն է, նրա կյանքում ներկայություն է հուսահատությունն ու հուսալքությունը: Անդրադառնանք ևս մեկ կարևոր փաստի. Չապել Եսայանի «Երկերի ժողովածու»-ում, որը տպագրվել է 1937 թվականին ՀԽՍՀ Պետհարտի Մոսկվայի տպարանում, վիպակից հանվել է կարևոր մի հատված⁶²⁹. «Այն միջոցին որ Սեպուհեան եւ Չերքեզեան սրահ պիտի մտնէին պատկերներս տեսնելու, խուճը մը ուրիշ ծանօթներ եկան այցելութեան եւ անմիջապէս խօսքը դարձաւ հակայեղափոխական շարժումին, կիլիկիոյ կոտորածներուն, եւ թրքահայ նոր դաշնագրութեան մը ծրագրին վրայ: Խօսակցութիւնը շուտով վեճի փոխուեցաւ եւ բուն կարծիքներու շնորհիւ, աղմկայի վիճաբանութիւնը սանձարձակ դարձուց ամեն մեկը»⁶³⁰: Վիպակի 1959 թվականի տպագրության մեջ «Յոգիս աքսորյալ» վիպակից հանվել է ոչ միայն վերոնշյալ հատվածը, այլև այնպիսի մի նախադասություն⁶³¹, որը կարող էր ակնարկել հեռացված հատվածի բովանդակությունը. «Ի՛նչ պատկեր, ի՛նչ արուեստ այս դժոխքին մեջ. մուլթը պատեց աշխարհը ու հիւրերս մեկնեցան մինչեւ դրան սեմին վրայ վիճելով եւ կատարելապէս մոռցած թէ ինչո՞ւ համար եկած էին ինձ այցելութեան»⁶³²:

Գրականագիտության մեջ չկա արձագանք այն փաստին, որ հանվել է կարևոր հատված, որում երևում է հերոսուհու՝ քաղաքական տվյալ ժամանակաշրջանում իրեն դժոխքում զգալը, երբ իր մտածումներում խորասուզված նկարչուհին փորձում է աքսորված հոգու հետդարձի ճամփաները գտնել, զայիս են մարդիկ, որոնք պետք է գնահատեին արվեստի գործը, բայց հեղինակն իսկույն ակնարկում է այն հուսահատությունը, որը կարող էր զգալ հայ մտավորականը: Իհարկե, հաճելի է տեսնել մարդու մեջ անցյալից կտրվելու և առաջ շարժվելու բուն ցանկությունը, բայց և

⁶²⁵ **Եսայան Չ.**, Յոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 2:

⁶²⁶ **Արզումանյան Ս.**, Չապել Եսայան (կյանքը և գործը), ՀՍՍՐ ԳԱ իրատ., Ե., 1965, էջ 190:

⁶²⁷ Երկերում:

⁶²⁸ **Եսայան Չ.**, Երկեր, Հայպետհրատ, Երևան, 1959, էջ 9:

⁶²⁹ Տե՛ս **Եսայան Չ.**, Երկերի ժողովածու, Հայպետհրատ, Երևան-Մոսկվա, 1937, էջ 218:

⁶³⁰ **Եսայան Չ.**, Յոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 9:

⁶³¹ Տե՛ս **Եսայան Չ.**, Երկեր, Հայպետհրատ, Ե., 1959, էջ 141:

⁶³² **Եսայան Չ.**, Յոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 9:

արդյունքում առաջանում են կարևոր հարցեր՝ մի՞թե «հայրենաբաղձ» ձգտումներով լեցուն վիպակից կարելի է հանել այն առանցքային հատվածը, որում պարզ ու հստակ խոսվում է կատարվածի և իրականության մասին, մի՞թե կարելի է համամարդկայինի մեջ սպանել ազգայինը. բարեբախտաբար 1922 թվականին Վիեննայում տպագրված գրքում, 1972 թվականին Բեյրութում տպագրված Չապել Եսայանի «Երկեր»-ում⁶³³ և 1987 թվականին Անթիլիասում տպագրված Չապել Եսայանի «Երկեր»-ում⁶³⁴ վերոնշյալ հատվածը ամկա է: Հատվածի ամկայությունն անչափ կարևոր է. այստեղ է, որ գրողը բերում է քաղաքական բարդ իրավիճակում գործունեություն ծավալող մտավորականների հավաքական կերպարը. այստեղ ենք տեսնում մտավորականների, որոնք լսարանին գրավելու և իրենց ստեղծածի ճշմարիտ գնահատականը տեսնելու փոխարեն սկսում են խճճվել ընդհանուրի շփոթ առօրյայում: Գրողը փորձում է ցույց տալ մտավորականի դժվար ուղին քաղաքականությամբ շնչող մթնոլորտում:

Չապել Եսայանը վիպակում բացում է իր հերոսուհու ներաշխարհը. նա իրեն «անօգուտ անձնավորություն» է զգում ժամանակի տրամադրությունների ծնունդ գրողների, բանաստեղծների, երաժիշտների շրջապատում, որոնք «գործօս կերպով մասնակից են այն միջոցին հանրային վեճերում»⁶³⁵: Հեղինակն իր վիպակում հույս է հայտնում, որ Նրանց հոգու անկյունում միշտ պահված է իրական արվեստը և անհաղթելի տրամադրությունները չեն սպանել շրջապատի լույսը: Բայց և տեսնում ենք, որ անգամ Նրան՝ Էմմային, որ ազատության շարունակական փնտրտությունների մեջ է, չի հաջողվում կերտել այն, ինչ ինքը տեսնում է հոգու աչքերով: Ճիշտ է, նա կարողանում է ժամանակ առ ժամանակ հետ բերել հոգին աքսորից, տեսնել գեղեցիկը, այն, ինչին պիտի ծառայի արվեստը, ինչից պիտի ոգեշնչվի իրական արվեստագետը, բայց արդյունքը Նրան չի գոհացնում և նա ընկնում է շարունակական փնտրտությունների լաբիրինթոս: Պատահակն չէ, որ գրողն անկեղծանում է. «Բայց ինչքա՛ն տարբեր է այն, որ կը տեսնեմ իմ հոգի՛ս աչքերով եւ այն որ կը դնեմ մարդկային աչքերու առաջք»⁶³⁶:

«Հոգիս աքսորյալ» վիպակում կարևորը սյուժետային զարգացումները չեն. գրողը ցանկացել է ընթերցողին սովորեցնել կյանքը տեսնել այնպես, ինչպես տեսնում է իրական արվեստագետն ու մտավորականը, և այդ ամենը Նրան ճանաչելու, թողած գործը գնահատելու ուղիղ ճանապարհն է, և հենց դա է արվեստագետի՝ Էմմայի հոգեկերտվածի ստեղծման բարդ ուղին ներկայացնելու պատճառներից մեկը: Չապել Եսայանն իր հերոսուհու հոգեբանական նկարագիրը ամբողջացնելու նպատակով Նրա հայացքն ուղղել է մանկություն: Արդյունքում պարզ է դառնում, որ դեռ մանկուց է խմորվել Էմմայի մեջ անկարելիին ձգտելու զգացումը և պատահական չէ, որ իշխանուհու կյանքով ապրած աղջնակը, կյանքի դժվարություններն բախվելով, ավելի էր հակվելու դեպի իր իդեալը, բռնելու էր իրական մտավորականի բուն առաքելության կրողը դառնալու բարդ ճանապարհը. «Գտնել մարդոց հոգիներուն ճամբան, դառնալ հաղորդական, իմ երագիս եւ յուզումիս կշռոյթը տալ իրենց անձեւ եւ անզոյն զգացումներուն...»⁶³⁷: Ըստ Չապել Եսայանի՝ սա այն առաջնային մեկնակետն է, այն կարևոր գաղափարը, որի կրողը պետք է լինի իրական արվեստագետը: Այս տեսանկյունից Էմման՝ Չապել Եսայանի գաղափարակից կերպարը, նկարչուհու մանրագին հայացքով քննում է ոչ միայն իր ներաշխարհը, այլև իրեն շրջապատող անձանց՝ գտնելու աքսորված հոգու հետդարձի բանաձևը: «Հոգիս աքսորյալ» վիպակի կերպարային համակարգի վերաբերյալ Սևակ Արզումանյանն ասել է. «Հեղինակին ավելի շատ մտահոգել է ընդհանուր միջավայրի «բնավորությունը», քան առաջին կամ

⁶³³ Եսայան Չ., Երկեր, Շիրակ հրատարակչատուն, Բեյրութ, 1972, էջ 80-81:

⁶³⁴ Եսայան Չ., Երկեր, Բ. հատոր, Կիլիկյո կաթողիկոսության տպարան, Անթիլիաս, 1987,

էջ 30:

⁶³⁵ Եսայան Չ., Հոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 9:

⁶³⁶ Եսայան Չ., Հոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 3-4:

⁶³⁷ Լույս տեղում, էջ 21:

երկրորդական կերպարների բնավորությունը, հերոսների անհատականացումը»⁶³⁸: Այս բնորոշման մեջ, իհարկե, կա ճշմարտություն միջավայրի «բնավորության» ներկայացման տեսանկյունից, սակայն վիպակում շրջապատող մտավորականներին հերոսուհին ներկայացնում է՝ յուրաքանչյուրին տալով անհատականության կնիք, իհարկե, ամեն անգամ չմոռանալով ահազանգել նրանց՝ աքսորի ընկերներ լինելու դառը ճշմարտությունը: Թերևս սա է պատճառը, որ Էմմայից և բանաստեղծուհի Սիրանուշ Դանիելյանից բացի մենք դիտարկել ենք ևս մի քանի կերպարների՝ նրանց մեջ առանձնացնելով մտավորականների, որոնցից յուրաքանչյուրի անհատական քննությունը սահմանադրական Թուրքիայում հայ մտավորականության նկարագրի ամբողջական պատկերը ստանալու ճանապարհ է:

«Յոգիս աքսորյալ» վիպակում հետաքրքիր կերպարային կերտվածք ունի Յրանտ Չերքեզյանը՝ Էմմայի նախկին ուսուցիչը: Յրանտ Չերքեզյանի մեջ Էմման տեսնում է «մտաւորականի մտախոհութիւն», ինչը բուռն ցանկություն է առաջացնում վեր հանելու այն, ինչը թաքնված է այդ խստադեմ ու գրեթե չժպտացող դեմքին: Յերոսուհին, որ կրողն է իրական արվեստագետի հատկանիշների, չի բավարարվում այն ոսկեփոշով, որը տեսանելի է բոլորին, ևս տեսնում է այն, ինչն առավել խորքային է, ուստի պատահական չէ Էմմայի մտավախությունը. «...Երբ նոյնիսկ մարդոց ըսեմ թէ Յրանտ Չերքեզեան բարի է, կը կարծեն թէ կուզեմ հեզնել»⁶³⁹: Գրողը նաև բերում է մտավորականի համար «անհաղթելի տրամադրության» ստեղծման հիմքը, այն է՝ հասարակության համար ըմբռնելի չէ այն, ինչ խորն է, ինչը տեսնելու համար ճիգ է հարկավոր գործադրել, ընդունելի չէ այն, ինչ չի համաձայնվում ձուլումը լինել շրջապատող իրականության, ուստի պատահական չէ, որ իրական Չերքեզյանին հասարակությունը չի ընկալում. «Այդ մարդը ոչ միայն անհանգիստ է իր առաքինություններով այլ եւ ուրիշները անհանգիստ կ'ընէ. որովհետեւ մեր ժամանակներու մեջ, մարդիկ տեղաւորուած հանգստաւետ եւ իրենց չափին համեմատ կերտուած երկբայական բարոյականի մը մեջ, թշնամի կը նկատեն առնք որ իրենց պահանջկոտ հոգիին վրդովմունքը կը կրեն»⁶⁴⁰: Ինչպես տեսնում ենք, սահմանադրական Թուրքիայում մեծ պատ է եղել հասարակության ու մտավորականի միջև, իսկ խոչընդոտի հաղթահարման ելքը գրողը տեսնում էր միասնականության ու հուսահատության բռնկումներին համընթաց ժամանակի հետ առաջ շարժվելու մեջ: Յրանտ Չերքեզյանի միջոցով Չապել Եսայանը բերել է ժամանակի մտավորականության՝ «անհաղթելի տրամադրությունները» բացահայտող բանալիներից ևս մեկը: Այսպես՝ նախկին ուսուցչին տեսնելով՝ նկարչուհին հիշում է, թե ինչպիսի ապրումներ է ունեցել նրա շուրթերից գրաբար հատվածը լսելիս. «...Կարծես խզուած կապ մը պիտի վերահաստատուէր, կարծես հոգիս իր աքսորէն պիտի վերադառնար, ինքզինքը ճանչնալու երջանկութիւնովը պիտի սարսուռար...»⁶⁴¹: Այստեղից տեսնում ենք պոլսաբնակ հայ արվեստագետի անլիարժեքությունն ու մեկումեջ անցյալին նայող ու նախնիներից կտրված լինելու բարդույթի հաղթահարման դժվարին ուղին: Արդյունքում մտավորականների շրջանում ստեղծվել է ներկայից աքսորված լինելու, Չապել Եսայանի բնորոշմամբ՝ որոշակի «ուղեկորոյս եւ շուարուն» վիճակ, ինչն էլ նրանց նետել է շարունակական փնտրտուքների մեջ: Ընդգծենք, որ այն հասարակությունը, որը շրջապատում էր նրանց, այն մթնոլորտը, որի մեջ չէին կարողանում ճշմարիտ ուղի գտնել մտավորականները, շատ խոր արմատներից էր սնվում, այն արդյունքն էր 1909 թ.-ի Կիլիկիայի կոտորածների, 1912-1913

⁶³⁸ Արզումանյան Ս., Չապել Եսայան (կյանքը և գործը), ՅՍՍԻ ԳԱ հրատ., Ե., 1965, էջ 212:

⁶³⁹ Եսայան Չ., Յոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 8:

⁶⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 8-9:

⁶⁴¹ Նույն տեղում, էջ 6-7:

թվականների Բալկանյան պատերազմի, որը մեծ հույսեր էր առաջացրել հայերի հոգում: Դեռևս 1913 թվականին Նիկոլ Աղբալյանը «Հորիզոն»-ի էջերում ոգևորված գրում էր. «Բնական է այն ուրախությունը, որ պիտի զգայ ամեն հայ՝ լսելով հաշտության լուրը, որովհետև բալկանեան հաշտություն՝ նշանակում է հայոց հարցի յարուցում և ո՞վ գիտե՞ գուցե նաև լուծում այնպիսի ձևով, որ հայությունը ազատւեր թուրքական լուծից...»⁶⁴², իսկ արդյունքում բռնկվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմն ու Մեծ եղեռնը, հայկական կոտորածներն ու դրանց արդյունքում 20-րդ դարի 10-ական թվականներին ձևավորվեց մի հասարակություն, որը շնչում էր ժամանակի անկանխատեսելի ու վտանգներով լի օդը, որի կյանքը ամեն վայրկյան վտանգի առաջ էր կանգնած և, բնականաբար, խզված էր կապը հավաքականության դարավոր կյանքի հետ, իսկ վիպակում տեսնում ենք, որ արվեստագետին հուզում էր կարևոր մի հարց. «...Պիտի կարենա՞մ արդո՞ք դուրս գալ իմ հոգեկան առանձնութենես եւ վերստին կապել խզուած կապերէն մէկ քանին»⁶⁴³:

Չապել Եսայանի «Հոգիս աքսորյալ» վիպակում առանձնանում է նաև բանաստեղծուհի Սիրանուշ Դանիելյանը: Նրա կերպարում ընթերցողը կարող է գտնել վերոնշյալ «անհաղթելի տրամադրություններից» ևս մեկը. «Գիտե՞ք այդպես է... շարունակեց, մենք կարծես աքսորեալներ ենք օտար եւ հեռաւոր երկրի մը մէջ: Մենք մեր ծննդավայրին մէջ աքսորեալներ ենք որովհետեւ զրկուած ենք այն մթնոլորդէն որ մեր ժողովուրդը իր հաւաքական կեանքով պիտի ստեղծեր մեր շուրջը... դիւրաբեկ եւ ցանցառ թելերով միայն կապուած ենք մեր բնաշխարհին հետ...»⁶⁴⁴: Այստեղ է, որ Էմմային բացեիք բաց ասվում է այն, ինչից փախչելու ճիգ էր նրա հոգեկան ամեն մի փոթորկում, դա հենց այն Նույն «հայրենաբաղձությունն» էր, որի մասին այնքան խորհում էր Նկարչուհին: Գրողը բերում է հոգեկան խարխափումների ճանապարհն անցած բանաստեղծուհու կերպարը՝ ցույց տալու այն լաբիրինթոս, որն անել է ժամանակի մտավորականության համար. շատերն արդեն հասկացել են, որ հետդարձի ճամփաներ չունի իրենց աքսորը, շատերն էլ Էմմայի պես փորձում են պայքարել իրականության դեմ «ներշնչման մաքուր եւ հարազատ աղբիւրների» փնտրութենների ճանապարհին, այնինչ անխուսափելի է ճշմարտության հետ բախումը. «Ու ես ինքզինքս այնքան տարբեր պիտի համարեի իրմէն, տարբեր խառնուածք, տարբեր նկարագիր, տարբեր ճաշակ, յանկարծ զգացի ոչ միայն նման իրեն, այլ, Նույն, ինչպես երկու քոյր հոգիներ, աքսորի ընկերներ»⁶⁴⁵: Երևույթը երևան հանելով՝ գրողը մատը դնում է դարասկզբի պոլսաբնակ հայ մտավորականի վերքին, ցույց է տալիս այն ճշմարտությունը, որ քաղաքական անբարեհաջող պայմաններում ազգը տվել է ոչ միայն մտավորականների կորուստ, այլև ողջ մնացողներին էլ հետապնդել է անել «հայրենաբաղձությունը», ամբողջի մասը չկազմելու ցավը և անցյալով ապրելու ճահճացող կարոտը, ուստի պատահական չէ, որ երեկոյթին տեսնելով արվեստագետ մարդկանց ներփակված և առանձնացած հոգեվիճակը՝ հերոսուհին տալիս է ժամանակի իրականության դիպուկ գնահատականը. «Ի՛նչ շռայլութիւն եւ պերճանք ամուլ մնացած: Այն բոլորը որ կայ արդէն այն բոլոր սերմերը որ պիտի ծաղկին, կարող են զարդարել դժուարահաճ ժողովուրդի մը զեղարուեստական կեանքը: Բայց այդ բոլորը ցրիւ են ու ամէն մէկը կղզիացած իր մէջ եւ զրկուած այն կենսահիւթէն որ պիտի ուռճացներ եւ ծաղկեցներ այդ ընդունակութիւնները իրենց սկզբնական ուժին համեմատութեամբ»⁶⁴⁶: Եթե Էմման գտնվում էր արվեստի իրական գործ ստեղծելու որոնումների ճանապարհին և շարունակական փնտրութենների մեջ էր, ապա Էմմայի

⁶⁴² Աղբալյան Ն., Բալկանյան խնդիր, «Հորիզոն» օրաթերթ, Թիֆլիս, 1913, N 111, էջ 2:

⁶⁴³ Եսայան Զ., Հոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 16:

⁶⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 12:

⁶⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 13:

⁶⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 18:

կերպարին հակադրվող մարդու մեկ այլ տեսակ է Սեպուխյանը: Թերևս թե՛ քաղաքական միջավայրում ծայրահեղության հասած՝ Նա ամեն բան տեսնում է հենց քաղաքական դիտանկյունից. «Այն ինչ որ մեր ուրախութիւնն է, մեր ցաւը, մեր կրօնքը, մեր մոլեռանդութիւնը, մեր անբուժելի հիւանդութիւնը, միջոց մըն է միայն իրեն Նման մարդոց համար, որ արժեք ունի այն ատեն երբ ուղղակի եւ անմիջապէս կը ծառայէ պայքարի մեջ մտած կողմերէն մեկուն կամ միւսին»⁶⁴⁷: Հերոսուհու ըմբռնմամբ՝ արվեստագետի հոգում շարունակական կուտակումի մեջ պետք է լինի կյանքի ու ազատության փիլիսոփայությունը, իսկ քաղաքականության մեջ սուզվելու ծայրահեղությունն ու «հայրենասիրական ռոմանտիզմը» վտանգի առջև են կանգնեցնում արվեստի մնայուն գործ ստեղծելու ցանկացած փորձ:

«Հոգիս աքսորյալ» վիպակում յուրակերպ «հանձնառություն ունի» մեկ այլ կերպար՝ Էմմայի ցուցահանդեսի համար կարգադրիչ հանձնախմբի նախագահ ընտրված Վահան Տիրան բեյը: Նա նախևառաջ միջոց է գրողի համար իր հերոսուհուն համապատասխան իրավիճակում ներկայացնելու և հոգեբանական Նոր շերտեր ի հայտ բերելու համար: Էմման Տիրան բեյի մասին առաջին տեղեկությունները ստանում է՝ լսելով մորաքրոջ պատմությունը Նրա՝ ազնվական ընտանիքից սերելու և ազգային արվեստի գործերի պաշտպան լինելու վերաբերյալ: Գրողը հերոսուհու մեջ կաթիլ-կաթիլ ներարկում է միջավայրի տաղտուկը փարատելու հույսը՝ Նրա առջև կանգնեցնելով մարդու, որը Նրա նկարներում ոսկեփոշուց զատ տեսնում է խորքային առավելություններ՝ «ուժ եւ իմացականութիւն»: Էմման բռնկվում է սիրով, գրողը բացում է Նրա հոգու Նուրբ գաղտնարաններն ընթերցողի առջև. «...Այդ թուպէին իմ կեանքի ամենէն յուզումնայի, ամենէն գեղեցիկ ու տառապագին շրջաններէն մեկը կը բանար այդ խօսքերով»⁶⁴⁸: Պարզվում է Նաև, որ Չապել Եսայանն իր վիպակում գալիք սերունդների համար բերել է ոչ միայն սահմանադրական Թուրքիայի փոփոխական ու անկանխատեսելի մթնոլորտում մտավորականների առջև կանգնած «անհաղթելի տրամադրությունները», այլև ցույց է տվել, թե ինչի կարիքն ունեին, ինչով էին փորձում սնվել և հոգեկան ուժ ստանալ արվեստագետները. Նրանց ընդամենն անհաժեշտ էր վայրկյաններ՝ հասկացված լինելու, իրականին ձուլվելու և ամբողջական լինելու զգացում ունենալու համար և կարևոր չէ, որ վերջում Նրանց կարող էր սպասել հուսախաբություն: Հեղինակը վարպետորեն բերում է արվեստի գործի ստեղծման խրթին ուղու դիպուկ նկարագիրը. «Ու մարդիկ որ արուեստագետի մը գործերուն առանջ կանգ կ'առնեն չեն կարող երեւակայել որ մենք ստիպուած ենք մոռցուած եւ անցեալ վիշտ մը հարիւր անգամ վերակենդանացնելու եւ հարիւր անգամ մեր սիրտը արիւնելու որպէս զի անոր կենդանի եւ ներկայ տպաւորութեան կարենանք հաղորդակից ընել անցնող գորշ եւ անտարբեր ամբոխը»⁶⁴⁹:

Վիպակի վերջնամասում մեր առջև ամբողջապես երևում է Էմմայի՝ արվեստագետի կերպարն իր հոգեբանական բազմաշերտությամբ. Նրա միջոցով հեղինակը ցույց է տալիս, որ անգամ քաղաքական գաղջ ու անկայուն մթնոլորտն անկարող է արվեստագետի՝ ստեղծագործելու բուռն ցանկության առջև, որ վայրկյանների հուզումը բավական է անգամ տարիներ անց ոգեշնչվելու, հիշողության միջոցով սպիացած վերքերը կրկին թարմացնելու և արվեստի մնայուն գործ մարդկությանը տալու բուռն ձգտում առաջացնելու դիմաց. «Այսօր երբ երանգապնակս ձեռք կ'առնեն իմ ուրախութիւններս կը վերադառնան ինձ եւ վրձինս կ'առաջնորդուի իմ ներքին զգացումներուս յուզումովը»⁶⁵⁰: Արվեստագետի խառնվածքի այս բնորոշումը համամարդկային է ու վերժամանակյա, քանզի լայն առումով արվեստը ազգություն չի

⁶⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 7:

⁶⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 30:

⁶⁴⁹ Նույն տեղում:

⁶⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 30:

ճանաչում, նրա համար առաջնայինը չարիքը բարիքի վերածելն է, կյանքի ու գեղեցիկի անունից խոսելը: Ինչպես նկատեցինք, Չապեյ Եսայանի վիպակում իրականության արտացոլման սկզբունքներից մեկը դեպքերի զարգացման ընթացքը պատկերելն էր հոգեբանական փոփոխությունների մեջ, ուստի վիպակի վերջնամասում Էմմայի բանտարկվածության զգացման մեջ լինելն էլ կարելի է համարել գրողի ներկայացրած խտացված պատկերումը. Էմման որոշում է կայացնում գնալ տիկին Դանիելյանի մոտ՝ հույս ունենալով այնտեղ գտնել նաև Զրանտ Չերքեզյանին, քանի որ ինչքան էլ փորձել էր ազատվել իրեն կաշկանդող «անհաղթելի տրամադրություններից», միևնույն է՝ մնացել էր պոլսահայ մտավորականության աթորի ընկերը. «...Չակառակ իմ յանձնապաստան առանձնությունս, հակառակ այն հաւատքին որով կը կարծեի թէ առած եմ իմ ազատութեան թռիչքս, եւ որը ինձ կը հեռացներ իրենցմէ, դարձեալ եւ միշտ աթորի ընկերներ ենք, բանդարկեալ մեր կառուցած ներքին բանդերուն մեջ եւ խիստ բանտապահներ իրարու»⁶⁵¹: Զատկանշական է, որ «Չոգիս աթորյա» վիպակը Չապեյ Եսայանն ավարտում է այնտեղ, որտեղից սկսել էր, այնպես, ինչպես իր հերոսների կյանքն էր անցնում հավաքական կյանքի լաբիրինթներում: Մտավորականության բանտարկվածության հարցը գրողին հուզելու էր անգամ 1928 թվականին, երբ խոսելով պոլսահայ մտավորականության ստեղծագործական գործունեության վերաբերյալ «Նորք» հանդեսում տպագրված «Գաղութահայ գրականությունը» հոդվածում նա ահազանգելու էր. «Մտավորական «ընտանիքն» ուրեմն ապրելով մեծ և հեղաշրջման տաճնապով, գաղափարական պայքարներով հուզումնալի երկրի մը մեջ, ինչպես էր Թյուրքիան, անհաղորդ մնացեր էր անոր կյանքին և իր պատյանին մեջ ամրափակված գոհացեր էր բանաձեվելով իր անմիջական ուշադրության առարկա յեղող առանձին հոգերը»⁶⁵²:

Վիպակի ավարտն առաջին հայացքից ստեղծում է տպավորություն, որ դեռ շարունակություն պետք է ունենար աթորված հոգիների կյանքի ուղու պատկերումը, չէ՞ որ բոլորին Չապեյ Եսայանը թողնում է կես ճանապարհին. ընթերցողը չի էլ նկատում՝ ինչպես է նրանց կորցնում Պոլսի՝ տեսողով համակված հավաքական մթնոլորտում, սակայն խորը մտածելով՝ գալիս ենք այն եզրահանգմանը, որ այստեղ կարևոր չէր, թե ինչ հարաբերություններ ունեին տիկին Դանիելյանն ու Չերքեզյանը, ինչ հանգրվան ունեցավ ժայռի վրա նավաբեկվելու վտանգի առջև կանգնած Սեպուհյանը, ինչ ուղղությամբ գնաց Տիրան բեյը, քանի որ սյուժետային առումով սկիզբ, զարգացում և ավարտ ունեցող գործ չէ մեր առջև. այստեղ հեղինակը, բերելով կոնկրետ մարդկանց կերպարներ, ցանկացել է ընդհանուրի մեջ մասնավորել, պատկերել մտավորականի կյանքից որոշ դրվագներ՝ ցույց տալու իրականությունը և սերունդներին փոխանցելու ժամանակին այնքան կարևոր «անհաղթելի տրամադրությունների» ստեղծման հիմնաքարերը: Վիպակում նկարագրված ճանապարհով գրողը քայլել է գործնականում՝ 1910-ական թվականներին՝ քաղաքական անկայուն իրավիճակում՝ իր մեջ ծնունդ տալով արևով ու լույսով շաղախված գործ գրելու ցանկությանը: Գաղափարի փոխանցման առումով վիպակն ավարտուն է և տարիների հեռավորությունից դեռ կարողանում է հարվածել նշանակետին՝ հնչեցնելով մտավորականի և առիասարակ ազգի զարգացման համար կործանարար թշնամու՝ արմատներից կտրված լինելու, հայրենի հողի ու միասնականության ուժը չզգալու դժբախտության գոյության վտանգը. «Ամեն մեկս մենակ ենք եւ լաւագոյն պարագային ասուլի մը պէս կ'անցնինք օտար երկնակամարներուն վրայէն. ինչքան ալ փայլուն եւ շողշողուն ըլլայ մեր թողած լուսաւոր հետքը, անիկա դատապարտուած է անօտրանալու եւ կորուսելու: ...Մինչ մենք մեր վրայ

⁶⁵¹ Երկրի տեղում, էջ 31:

⁶⁵² Եսայան 2., Գաղութահայ գրականությունը, «Նորք» հանդես, գիրք 1-ին, Երևան, 1927, էջ 221:

խտացած, ստիպուած ենք բիրտեղանալ, խզուած անցեալէն եւ արգելափակուած՝ ապագայէն»⁶⁵³: Յեղինակը սրտացավ կերպով ահագանգում է, որ առանձին ձայները միայն համերգի ներդաշնակության մեջ կարող են լսելի լինել⁶⁵⁴, այստեղից էլ գալիս է մենակության ավերակիչ զգացումը, ինչը ստիպում է մարդուն ներփակվել, շղթայվել անձնական ցավի և ուրախության մեջ, առանձնանալ ներաշխարհում: Գրողն իր վիպակում նաև ցույց է տալիս, թե ինչը կարող էր պարարտ հող դառնալ մտավորականության զարգացման համար. «Հաւաքական կեանքի ալեկոծ ծովը եւ ազատ հորիզոնը միայն պիտի շնորհէր մեզ ստեղծագործութեան զօրեղ շունչը»⁶⁵⁵:

«Հոգիս աքսորյալ» վիպակի հանգամանալի քննությունը ցույց է տալիս, որ այն Չապել Եսայանի նշանավոր գործերից է և , չնայած իր փոքր ծավալին՝ 31 էջ, ընդգրկուն ու ամբողջական է. քննվում են և՛ ազգային, և՛ համամարդկային նշանակություն ունեցող հարցեր: Յեղինակը վիպակում բերում է հաջողության հասնելու կարևոր մի բանաձև՝ կաշկանդող պատյանները կոտրելու և հոգեկան ազատության ճանապարհին են ստեղծվում մնայուն գործերը:

DESCRIPTION OF THE INTELLIGENTSIA IN THE NOVEL "MY SOUL IN EXILE" BY ZAPEL YESAYAN

ANNA SARGSYAN

*Assistant Dean of the Faculty of Philology of the ASPU after Kh. Abovyan,
Fellow Applicant of the Chair of Armenian New and Modern Literature and its Teaching
Methods after Vache Partizuni /ASPU after Kh. Abovyan/
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to reveal the results of the clash of intelligentsia and surrounding reality in constitutional Turkey in the novel of Zabel Yesayan "My Soul in Exile". The following problems were separated: to present the main ideological orientation of the novel, to comprehensively reflect the unique figurative system of the novel, to show the national element, hidden in the general parallel "naively" portraits given, to reveal the historical foundations of the artistic events that develop in the novel.

In the course of the study, the following methods were applied: comparison, abstraction, analysis and synthesis.

As a result of the study, we came to the conclusion that the novel "My Soul in Exile" of Zabel Yesayan has not only historical, but also universal and artistic great value. The writer in her novel masterfully presented a generalized image of artists engaged in their activities in difficult political conditions: here are clearly depicted artists who, instead of gaining an audience and seeing the true assessment of what they created, are confused in the general mess of everyday life. Thus, the writer not only showed the artist's difficult path in an atmosphere inspired by politics, but also emphasized the path of spiritual freedom and the method of extermination in shells as a precondition for creating a real work of art.

Keywords: *Zapel Yesayan, past, melancholy, roots, soul, exile, intelligentsia.*

⁶⁵³ Եսայան Չ., Հոգիս աքսորյալ, Մխիթարյան տպարան, Վիեննա, 1922, էջ 13:

⁶⁵⁴ Տե՛ս Լույս տեղում:

⁶⁵⁵ Լույս տեղում:

ОБРАЗ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ПОВЕСТИ ЗАПЕЛ ЕСАЯН «МОЯ ДУША В ИЗГНАНИИ»

АННА САРГСЯН

*Ассистент декана филологического факультета АГПУ им. Х. Абовяна,
соискатель кафедры новой и новейшей армянской литературы и
методики ее преподавания имени Вацэ Партизуни (АГПУ имени Х. Абовяна),
г. Ереван, Республика Армения*

В статье исследуются результаты столкновения армянской интеллигенции с окружающей действительностью в конституционной Турции в повести Запел Есян «Моя душа в изгнании». Были выделены следующие задачи: представить основную идеологическую направленность повести, всестороннее отразить уникальную образную систему повести, показать национальное, которое скрыто в «наивно» приведенных параллельно общечеловеческих портретах, раскрыть исторические основы художественных событий, развивающихся в повести.

В ходе исследования были применены следующие методы: сопоставление, абстрагирование, анализ и синтез.

В результате изучения мы пришли к выводу о том, что повесть Запел Есян «Моя душа в изгнании» имеет не только историческую, общечеловеческую, но и большую художественную ценность. Автор мастерски представила обобщенный образ артистов, занимающихся своей деятельностью в сложных политических условиях: здесь четко изображены артисты, которые, вместо того, чтобы завоевывать аудиторию и увидеть истинную оценку созданного ими, запутались в общей суеде повседневной жизни. Писатель, таким образом, не только показала трудный путь артиста в атмосфере, дышавшей политикой, но и подчеркнула путь духовной свободы и избавления от оков как предусловия создания реального искусства.

Ключевые слова: *Запел Есян, прошлое, тоска, корни, душа, изгнание, интеллигенция.*

**ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY,
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

Հասմիկ Հովսեփյան. Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը Բագրատունիների հայոց թագավորության մասին.....355
Hasmik Hovsepyan. Grigor Magistros' Letters on the Armenian Kingdom of the Bagratids
Асмик Овсеян. Письма Григора Магистроса об армянском царстве Багратидов

Աննա Սարգսյան. Մտավորականության նկարագիրը Չապել Եսայանի «Հոգիս աքսորյալ» վիպակում.....368
Anna Sargsyan. Description of the Intelligentsia in the Novel "My Soul in Exile" by Zapel Yesayan
Анна Саргсян. Образ интеллигенции в повести Запел Есаян "Моя душа в изгнании"

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, ORIENTAL STUDIES
ИСТОРИЯ, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

Իրինա Հայուկ. Ուկրաինայի հայերի մշակութային ժառանգության արդիականացման խնդիրները. իրադարձություններ և մարդիկ.....379
Irina Hayuk. The Problems of Actualization of the Cultural Heritage of the Armenians of Ukraine: Persons and Events
Ирина Гаюк. Проблемы актуализации культурного наследия армян Украины: события и люди

Աշխեն Հովսեփյան. Պակիստան-ադրբեջան ռազմական համագործակցությունը և Հնդկաստանի դիրքորոշումը.....394
Ashkhen Hovsepyan. Pakistan-azerbaijan Military Cooperation and India's Decision
Ашхен Овсеян. Военное сотрудничество Пакистана и Азербайджана и позиция Индии

Գայանե Շաբունց. Վերաբնակեցման խնդիրների կարգավորման ուղիները Արցախի Քաշաթաղի շրջանի հարավում (Բարկուշատ գյուղի օրինակով). գիտագործնական վերլուծություն.....401
Gayane Shabunts. Ways to Resolve Resettlement Problems in the South of Artsakh-Kashatag Region (Following the Example of the Village of Barkushat). Scientific and Practical Analysis
Гаяне Шабунц. Пути разрешения проблем заселения юга Кашатагского района Арцаха (по примеру села Баркушат). научно-практический анализ

Զբիգնև Շմուրլո. Հայկական մշակույթի հետկերպարները Լեհաստանի Էլբլոնգ քաղաքի հանրային տարածքում.....407
Zbigniew Shmurlo. Armenian Culture of Post-image in the Public Space of the Polish City Elblag
Збигнев Шмурло. Послеобразы армянской культуры в общественном пространстве польского города Эльблонг